
DZEBAN A.P., GAYDASHUK K.V. PHILOSOPHICAL AND LAW ASPECTS OF NIKKOLO MAKIAVELLI WORKS

The views of Nikkolo Makiavelli on the state, power, justice, achievement of power and its holding on are described. The main principle of this theory – the power must base on mind and men strengths. Views of Makiavelli on history as obligatory alteration of linked reasons and consequences are described.

УДК 34:008(477)

І.В. ДМИТРІЄНКО

Харківський національний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди

УКРАЇНСЬКА ПРАВОВА КУЛЬТУРА: ПОНЯТТЯ, СТАН ДОСЛІДЖЕННЯ¹

Виконаний аналіз різних підходів до визначення правової культури як правової категорії, правового поняття та правового механізму у здійсненні прогресивних правоперетворень.

За сучасних умов постперехідного українського права, що активно трансформується у напрямку європейської демократизації, значно підвищується роль тих правових засобів і механізмів, що визначають та визначаються історичним досвідом формування української правової культури. Збільшення функції та ролі історичних засобів формування нового українського права, зміцнення національної правової системи вимагають пошуків надійної основи побудови цілісної системи національного українського права, юридично грамотного здійснення керівниками держави та громадянами своїх прав та свобод, чіткого виконання ними своїх обов'язків, підвищення відповідальності за доручену справу, за все, що робиться на рідному підприємстві, у своєму мікрорайоні, місті та у всій країні. Основним завданням української правової системи, що існує у межах етногеографічних кордонів української держави та тим самим визначає межі української правової культури, є створення такого юридичного механізму та правового клімату суспільства, які б гарантували людині реальну свободу волі, що формує відповідальність її перед суспільством, забезпечили її права, соціальну захищеність. Різні фахівці визначають дві ключові проблеми розвитку правового суспільства, що обумовлюють долю сучасних правових трансформацій, – це фундаментальна демократизація правових перетворень та радикальна економічна реформа, однаково гостро потребують серйозного й міцного правового забезпечення, створення та зміцнення юридичних гарантій і процедур, які б звели нанівець елемент випадковості в розв'язанні державно-правових питань, виключили б можливість суб'єктивізму й волюнтаризму на всіх «поверхах» правової системи. Можливості й рівень такого забезпечення залежать безпосередньо від ступеня розвитку української правової культури: від функціональної здатності юридичної науки запропонувати актуальні, необхідні та достатні варіанти розв'язання важливих правових проблем, від наявності вироблених політико-правовою думкою й практикою новітніх юридично-технічних засобів і механізмів, виявлених у різноманітних

правових текстах, від ефективності, оптимальності та демократичності правотворчих і правозастосовчих процедур, від розвиненості правової свідомості всіх верств населення, всіх професійних кадрів у центрі й на місцях, які будуть запроваджувати у життя всі правові рішення. Зазначена проблема пов'язана з державною програмою Київського національного університету ім. Т.Шевченка «Розбудова державності України 1996-2005 рр.», з державною тематикою юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка «Формування механізму реалізації та захисту прав і свобод громадян України» (номер теми 01-БФ-042-01; номер державної реєстрації 019U003579).

Правова культура є органічною складовою частиною архітектури українського демократизму, насамперед, тому, що «справжня демократія не існує поза законом і над законом» (В. Ющенко). Вона може існувати тільки в рамках закону, який, за умов демократизації, визначається українським народом, засобами створення максимальної відкритості й гласності всіх стадій правотворчого процесу. За цих умов значно збільшується роль правових знань населення, необхідність глибокого усвідомлення ними цінності й можливостей юридичної форми суспільних правовідносин. Але, на жаль, рівень правової культури, як і всієї нашої культури у цілому, поки не відповідає необхідному рівню суспільно-правового прогресу. Це вперше зазначив останній радянський керівник найвищого рангу – М.С. Горбачов: «...багато труднощів перебування, відновлення суспільства породжені відсутністю справжньої правової культури в самому широкому її розумінні... Саме з цим багато в чому пов'язані такі пороки, як бюрократизм і зловживання владою, чинопочитання, безгосподарність і безвідповідальність» [1, с.12]. Метою цього самостійного й досить відповідального напрямку ідейно-виховної роботи, як звісно, є виховання високої громадської активності, поваги до законів, непримиренності до порушень законності, готовності брати активну участь в охороні правопорядку, тобто виховання високої правової культури. На цей час у загальній теорії держави й права йде активний процес формування теорії правової культури. Великий вплив на розвиток цієї теорії роблять фундаментальні загально-теоретичні роботи, особливо присвячені вивченню права,

¹ Первинна рекомендація з напрямку досліджень: докт. юрид. наук Пінаєв А.О. (Університет мислі ім. Н.П. Дмитрієнко-О.Є. Уколовой).

правосвідомості, правомірної поведінки, філософських, соціологічних і соціально-психологічних проблем правового життя суспільства [2, с.133-143; 3, с.406]. Спеціальній розробці проблем правової культури присвячена низка монографічних і дисертаційних досліджень [4, с.24]. Частото-густо питання правової культури, не будучи самостійним предметом аналізу, розглядаються у зв'язку з іншими проблемами юридичної теорії та практики [5, с.154-158; 6, с.129-153]. Тим часом у теорії правової культури існує чимало дискусійних питань і невирішених проблем, до яких відноситься, насамперед, дослідження сутності, структури та протиріч феномена правової культури. Має потребу в уважному вивченні й проблема прогресу української правової культури. Чітке визначення існуючого та необхідного нам культурного рівня правової сфери життя суспільства, розкриття сутності, структури й аналіз протиріч правової культури сприяють ефективності роботи з подальшого підвищення циклу її соціальної активності за циклом соціальної активності правосвідомості, вибору пріоритетних напрямків її прогресивного розвитку, неухильному дотриманню законності та правопорядку, поліпшенню роботи правоохоронних органів, зміцненню, врешті-решт, правової основи державного та суспільного життя, створенню української правової держави. Збільшення правової культури як збільшення циклу її соціальної активності є найважливішою умовою достатньої повноти реалізації прав і свобод українських громадян, необхідною першопосилкою добросовісного виконання ними своїх обов'язків. Окрім того, збільшення циклу соціальної активності правової культури містить у собі вдосконалення юридичних механізмів, які дозволяють перетворити демократичні принципи й норми, закладені у законодавстві, у практику повсякденної правової та правовиховної роботи, поліпшення якості українських законів, всебічний розвиток правових текстів, а також кардинальне поліпшення всієї правової діяльності (особливо правотворчої, правозастосувальної та правовиховної). Збільшення соціальної активності правової культури припускає, таким чином, удосконалення всіх сторін і сфер правового життя суспільства, правовий розвиток самої людини, що сприяє, у свою чергу, як юридичний засіб, формуванню цілісності системи інших - соціально-економічних і політичних засобів досягнення суспільством мети ринкової перебудови правових відносин за зразками європейського та світового законодавчого досвіду.

Говорячи старою термінологією, правова надбудова та правова культура співвідносяться між собою як ціле і його якість [7, с.45].

Завданням статті є дослідження об'єктивної природи української правової культури, яка є різноджерельною, безпосередньо пов'язаною з правовою свідомістю, окреслення її суттєвих властивостей. Метою статті є аналіз різних підходів до визначення правової культури як правової категорії, правового поняття та правового механізму у здійсненні прогресивних правоперетворень. Для досягнення зазначеної мети ставиться чергове завдання вивчення актуальної вітчизняної та іноземної літератури, що ввібрала широкий світовий досвід. Методологічною та теоретичною основою роботи є положення сучасної теорії діалектики, політичних та правових документів, матеріалів і нормативно-правових актів. Авторка спиралась на фундаментальні праці з загальної теорії держави і права, дослідження із правової культури попередників. Реалізація у статті заснованих на діалектичному методі вимог

системного підходу, розгляд об'єкта дослідження як системи дозволяють характеризувати правову культуру як системну якість правової дійсності, що ідентифікує рівень її розвитку як процесуальний розвиток правосвідомості, яка має кризові цикли соціальної активності [8, с.17-35].

Складна структуро-система правової культури, багаточисельність тривало нерозв'язаних завдань з теоретико-практичного формування справжньої правової культури, викликають, перш за все, гостру потребу новітнього аналізу та визначення як старих, так й нових підходів, які склались у вітчизняному правознавстві щодо вивчення української правової культури [9, с.115-116].

Загальним для всіх підходів щодо вивчення правової культури є те, що феномен правової культури, як правило, відноситься до ідеологічних, надбудовних явищ, регулятивно залежить від соціально-економічної основи суспільства, ідентифікує у державно-зорованому суспільстві матеріальні потреби та інтереси владної еліти (соціальної групи, прошарку), та тому в будь-якій дефініції правової культури в першу чергу повинна знайти своє відбиття дана сутнісна ознака.

Так, за проведеними дослідженнями, в основному, російських дослідників, першим, що довго домінував (та певною мірою домінує) у суспільних науках, підходом є інтерпретація правової культури як усього того, що створено правознавцями, юристами, на відміну від того, що дано природою (В.П. Сальников) [10, с.89]. Другий найпоширеніший підхід полягає у розподілі предметної сторони правової культури, що розглядається як сукупність всіх матеріальних і духовних правових цінностей, сформованих і розвинених людством у ході його правової історії (за ідеями М.С. Злобіна – світ правової культури є чимось подібним до антикварної крамниці, у якій до кожній речі додана бирочка із ціною, зумовленою фахівцем-товарознавцем; за ідеями В.Д. Шишкіна, що дотримується ціннісного підходу, правова культура визначається як комплекс правових цінностей, іманентних першій фазі комуністичної суспільно-економічної формації, автор конкретизує перелік цих цінностей) [11, с.45; 12, с.76]. За нашою точкою зору, зазначені підходи не сприяють сутнісному акцентуванню уваги на дуже важливому для юриспруденції аспекті правового життя суспільства - наявності правопорушень і боротьби з ними. Із ціннісним визначенням правової культури буде дуже важко узгодити принаймні той факт, що деякі порушення виникають із існуючих у суспільстві чинних правовідносин. У юридичній літературі ціннісно-предметний підхід до визначення правової культури зустрічається в роботах А.Ф. Граніна, В.М. Чхиквадзе, Л.С. Явича та інших авторів [13, с.154]. Третій підхід - діяльнісний - становить визначення правової культури, у яких акцентується увага на якій-небудь одній стороні або характеристиці людської діяльності. Усередині нього виділяються різні варіанти. За одним із них, правову культуру розуміють, наприклад, як синонім творчої діяльності. Стосовно правової галузі може бути визнана культурно-правова, головним чином, правотворча діяльність, коли із правової культури випадають інші за професійною ознакою, причому не менш важливі, види юридичної діяльності. У даному випадку, мабуть, перебільшена наявність творчого моменту, наприклад, у правореалізаційній діяльності. За іншим варіантом правова культура в принципі є (що й доводиться, наприклад, у роботах Ю.І. Агеєва, В.В. Еглігіса [14, с.28-29]) творчим аспектом правової життєдіяльності суспільства, хоча аналіз остан-

ньої за таких умов буде, вочевидь, не зовсім повним. За третім варіантом у правову культуру з погляду на те, що право регулює найширший спектр людських відносин, багато з яких мають «буденний» характер, не буде вміщуватись правокультурна діяльність громадян з підвищення правосвітнього рівня. Один із варіантів діяльнісного підходу у філософсько-правовій літературі називають «технологічним». Правова культура тут розуміється як духовно-правовий феномен, що історично змінюється та процесуально реалізується як конкретна сукупність тих прийомів, процедур, норм, які характеризують рівень та нормативно-правову спрямованість будь-якої діяльності. За ідеями Ю.М. Дмитрієнко, правова культура функціонально реалізується як правосвідомість, існує у суспільстві тоді, коли остання не має кризового циклу соціальної активності [8]. Це дуже важлива характеристика культури, оскільки увага дослідника спрямована на вивчення способу людської діяльності, що нормативно легалізує рівень розвитку суспільства та особистості. У юридичній літературі дану концепцію досить послідовно й плідно розробляє А.Л. Лікас, який розглядає культуру як засіб правової діяльності, як свого роду інструментальну технологію (прийоми, способи, процедури) правової діяльності [15, с.26]. Треба підкреслити, що рівень правового розвитку особистості, стан суспільної правової свідомості, без яких не є можливим говорити про правову культуру суспільства, навряд чи вдасться охарактеризувати досить повно за допомогою одних тільки способів правової діяльності. Як видно, це був би погляд на багатогранне за змістом явище правової культури через украй вузьке «оглядове вікно». Ціннісно-правові орієнтації особистості, рівень знання права, правові установки, психолого-правовий клімат колективу, суспільно-правова думка – ось неповний перелік соціально-психологічних феноменів, які залишаються поза полем зору, якщо не виходити за рамки даного підходу. У той же час без всебічного аналізу людської діяльності важко просунутися вперед у розробці поняття правової культури.

У юридичній літературі цей підхід простежується у роботах Є.В. Аграновської, Е.А. Зорченко, С.Н. Кожевнікової та інших авторів [16, с.73]. Четвертий підхід зорієнтований на виділення в правовій культурі її суб'єктивних елементів; відзначається також момент їхньої об'єктивності в тих або інших продуктах людської життєдіяльності. За ідеями Д.І. Чеснокова, правову культуру можна уявляти як історично зумовлену сукупність правових навичок, знань, ідей і почуттів, а також їхнє закріплення в різного роду суспільних явищах [17, с.112]. Винятково до інтелектуального аспекту штучного середовища, створеного людиною в русі його соціального життя, можна зводити правову культуру за ідеями Абраама Моля. У юридичній літературі перші визначення правової культури, таким чином, були зорієнтовані саме на суб'єктивні, інтелектуальні елементи - рівень знання та розуміння (С.С. Алексєєв, Є.А. Лукашова, Р.К. Русінов та ін.) [18, с.142; 19, с.102].

У цю же групу визначень входить і характеристика правової культури як «ідейно-правового стану суспільства» (С.С. Алексєєв, Є.А. Лукашова). Послідовна реалізація зазначеного підходу при аналізі правової дійсності приводить до ототожнення правової культури та правової свідомості (коли перша розглядається як одна з форм суспільної свідомості). Ми згодні з тим, що таке положення навряд чи можна визнати плідним, оскільки правова культура виявляється тут украй вузько, у результаті чого із

двох понять – «правова свідомість» й «правова культура», - що позначають, по суті справи, ті самі ж явища, останнє поняття стає зайвим. Правова свідомість лише одне з безлічі складових правової надбудови, та тому, вимірюючи її культурно-правовий рівень, недостатньо обмежуватися аналізом одного її елемента. На той же час автори названого підходу досить правильно звернули увагу на те, що правова свідомість - необхідний показник правової культури суспільства: рівень розвитку правосвідомості втілюється в нормативно-правових актах, документах, у правовій діяльності та інших правових феноменах. Окрім того, з самих перших робіт з правової культури була закладена принципово важлива для її істинного розуміння ідея, розвинена згодом її авторами, про те, що правова культура – це, насамперед, «якісно щільна, ментально насичена» правосвідомість, яка, за ідеями Ю.М. Дмитрієнко, має високий та найвищий цикл соціальної активності: це духовна атмосфера, правовий клімат, що панує в даному суспільстві [8]. Така трактовка правової культури підготувала серйозний ґрунт для системного, інтегрального її розгляду. І нарешті, у п'ятому, останньому, але не за значенням, підході до визначення правової культури дане поняття зв'язується зі ступенем розвиненості, духовної досконалості суб'єкта (людини, групи, суспільства). Правова культура - це в остаточному підсумку вдосконалення та розвитку самої людини у всьому багатстві її суспільних зв'язків і відносин засобами підвищення циклу соціальної активності особистої правосвідомості. Правова культура виявляється, таким чином, синтетичною характеристикою розвитку людини, її особистої правосвідомості, у центр дослідження ставиться сам суб'єкт історико-правового процесу. Здається, що такий підхід цілком є остаточно правомірним у сучасному позитивному правознавстві, однак він, на нашу думку, не повною мірою буде сприяти вивченню предметної сфери правової культури (спадкоємність у праві, стан законодавства та інших нормативно-правових актів, тобто стан юридичної матерії). Але враховувати рівень правового розвитку суб'єкта в цілому, розглядати його як один з найважливіших аспектів характеристики правової культури, безумовно, необхідно.

За ідеями авторів навчального підручника «Загальна теорія держави і права», за ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина, в українській правовій науці склалися такі підходи до вивчення правової культури: 1) антропологічний, за яким правова культура є сукупністю усіх благ, створених людиною; 2) соціологічний, згідно з яким правову культуру слід сприймати як сукупність усіх духовних цінностей; 3) найширший, філософський, за яким правова культура – це перший історичний рівень розвитку суспільства, творчих сил та здібностей особистості. Продовжуючи далі, зазначимо, що, мабуть, для більш суттєвого виявлення істинної природи сучасної української правової культури, за ідеями Ю.М. Дмитрієнко, за нетрадиційного, неопозитивного підходу, будуть найбільш придані 4) синергетичний підхід та 5) підхід, заснований на методології трансцендентального синтетичного (синтезного) філософування, що має у основі фундаментальні теоретико-методичні напрацювання широкого методологічно-правового контексту. Так, синергетичний підхід дозволяє досліджувати правову культуру як культурно-правове середовище, що розвивається за рахунок самоорганізаційних експонентів, методологія трансцендентального філософування дозволяє мислити та оцінювати будь-які розвиткові конкретності правової культури як цілі не тільки у

категоріях суцього, але й у категоріях належного як певної конкретно-історичної правової епохи, так й будь-якої іншої [20, с.105].

Не можна не приєднатися до тих авторів, які наполягають на методологічному значенні філософської категорії «культура» для правильного визначення правової культури. Так, за ідеями А.П. Семітко, методологічне значення категорії «культура» для визначення поняття права культура полягає у тому, що: 1) поняття «культура» відбиває загальне в явищах культури у всіх її різновидах, а тому служить відправною крапкою в русі наукової думки від абстрактного до конкретного у всьому його різноманітті; 2) слугує орієнтиром в аналізі емпіричного правового матеріалу при переході від теорії найбільш високого, філософського, рівня узагальнення до теорії правової культури та дозволяє тому проводити в конкретній галузі знань аналіз юридичного різновиду явища не з «самого початку», тобто не з розгляду культури в цілому, а виводить дослідника на підготовлений філософією плацдарм для виявлення безпосередньої специфіки об'єкта саме в правовій сфері життя суспільства; 3) вказує на головні напрямки та засоби розвитку теорії правової культури; 4) категорія культури, як будь-яка інша категорія, є формою та стійким організуючим принципом процесу мислення, породжуючи в силу цього низку вимог до аналізу правової культури (наприклад, необхідність брати форму не у відриві від змісту, тобто категорію - не у відриві від позначуваного нею явища, усе більше виявляючи її відповідність даному явищу); 5) філософська категорія «культура» безпосередньо та опосередковано методологічно впливає на категорію «правова культура» разом з іншими пріоритетними детермінантами системного плану та на нормативну її модифікацію під кутом зору предмета загальної теорії держави і права, але цей вплив має завжди конкретно-історичну специфіку; 6) якщо те або інше трактування культури не може бути використано для всебічної інтерпретації правової культури, то воно не відбиває загального у феноменах культури, а є інтерпретацією лише однієї сторони того або іншого різновиду змісту терміну, що свідчить про вплив інших, не методологічних, але розвиткових, пріоритетних, конкретно-історичних детермінант правової дійсності, які посилюють нормативні вектори формально-логічних підходів у юриспруденції; 7) *будь-який культурний феномен, у тому числі феномен правової культури має небіологічний характер* [21, с.79].

Певна частина дослідників виділяє цільовий стан правової культури суспільства як першорядну вимогу загального руху економічного й політичного розвитку суспільства - максимально високий, об'єктивно можливий для даного конкретно-історичного етапу суспільно-економічної формації, до якого рухається в процесі природно-історичного розвитку соціуму наявний стан правової культури, тобто реально існуючий у суспільстві на даний момент рівень її соціальної активності, що визначається та детермінується тим чи іншим конкретно-історичним циклом соціальної активності правової свідомості. Цільовий стан правової культури, будучи критерієм для оцінки наявного рівня розвитку правового життя суспільства та правового статусу законодавчої бази, включається, таким чином, в систему правової культури українського суспільства в якості її основної цільової підсистеми. Поняття правової культури, як поняття певної ідейно-світоглядної основи дійсності, нормативно відбиває суперечливу єдність наявного й цільового рівнів розвитку пра-

вового життя суспільства, у результаті чого в самому понятті правової культури виявляється схопленням пріоритетне джерело її розвитку, оскільки в ньому відбиваються наявні протилежні сторони, що перебувають у єдності [22, с.59]. Отож, не можна не бачити того, що ступінь гарантованої державою волі поведінки людини у суспільстві - найважливіший формуючий фактор системи правової культури. Збільшення свободи поведінки, підвищення рівня її гарантованості правовими засобами - магістральний шлях розвитку правової культури й одночасно основна націленість змісту правового прогресу. За ідеями П.І. Новгородцеві, М.І. Ільїна, Ю.М. Дмитрієнка, Л.В. Петрової, М.Н. Козюбри та ін., можемо запропонувати модель історичного структурного зрізу правової культури як історико-правового явища та конкретно-історичної парадигми правосвідомості у цілому. Так, структурний зріз правової культури представлений нами в якості чотирьох первинних елементів: рівня розвитку правових текстів, правової діяльності (практики), правової свідомості та у цілому рівня правової освіченості суб'єкта. Названі елементи (підсистеми) уявляється більш доцільним аналізувати шляхом їхнього подальшого розчленування (структурування), у результаті чого вибудовується подальше, більше поглиблене пізнання сутності правової культури, структура якої - ієрархічна, багаторівнева. За ідеями дослідників виділяємо цільові структурні зв'язки правової культури, за рахунок яких реалізується основний спосіб, принцип, або закон, зв'язки елементів структури - закон відповідності наявного рівня розвитку правового життя суспільства необхідному економічному базису та ін.

І тоді, якщо перший підхід виявлявся не здатним визначити специфіку правової культури в зрівнянні із суспільним організмом, то в чотирьох останніх випадках, не дивлячись на наявність у них деяких позитивних моментів, правова культура уявляється, на наш погляд, односторонньо, а її характеристика в силу цього не може бути досить повною та остаточно об'єктивною. Насправді, як видно з аналізу, в одному підході до поняття правової культури складно відбити все багатство досліджуваного явища. І все-таки така ціль, хоча й певною, але максимально повною мірою може бути досягнута. Найбільш наближеною до розв'язання поставленої мети варто назвати концепцію А.К. Уледова, за ідеями якої правова культура являє собою «певний якісний (правовий - І.Д.) стан суспільства на кожному даному етапі його розвитку» (А.К. Уледов) [23, с.134]. У праці Н.М. Кейзерова, присвяченій методологічним проблемам політичної та правової культури, зазначений підхід оцінюється як «досить перспективний і результативний» (Н.М. Кейзерова) [7, с.195]. За думками останнього, варто не просто вказати місце правової культури усередині суспільної системи, але й побачити в ній необхідний масштаб для «виміру» ступеня історичної зрілості та розвиненості правової системи. Окрім того, зазначене розуміння правової культури зближує поняття «культура» та «суспільний прогрес»: якщо суспільний прогрес ідентифікує поступальний розвиток правового суспільства, то правова культура розкриває якісний правовий стан суспільства, виявляючись в способах діяльності, суспільних і правових відносинах, поведінці, мові, стані активності правової свідомості, правових звичаях, традиціях. Якщо сутність правового прогресу полягає в становленні правової свободи, то правова культура характеризує ступінь правової свободи суспільства та особистості, їхні певні правові стани, що можуть або нормативно

резонувати один з одним, або ні. Розуміння правової культури як якісного стану правового життя суспільства на кожному даному етапі його розвитку дозволить охопити та виміряти як все правове життя в цілому, так й всі основні сфери окремо. Окрім перерахованих найважливіших економічних, соціально-політичних (ступінь забезпечуваної державою правової свободи) та духовних системоутворюючих факторів правової культури, в її понятті знаходять своє відбиття й власно юридичні системоутворюючі фактори. Так, про правову культуру суспільства можна судити на підставі наявного рівня розвитку нормативно-правових актів, правових документів та інших, що мають юридичне значення, текстів, наприклад, наукової, довідкової, популярної юридичної літератури, кінематографічних текстів (кінофільмів) юридичної тематики та ін., на підставі того або іншого рівня правової діяльності (правотворчої, правозастосувальної, правовиховної), правової свідомості та у цілому рівня правового розвитку суб'єкта (індивіда-групи-спільності-суспільства). Не дивлячись на те, що у цьому переліку враховані позитивні моменти всіх запропонованих підходів щодо вивчення правової культури, останню утворюють не самі по собі перераховані компоненти правової дійсності (тексти, діяльність, свідомість, у цілому сам суб'єкт), але - ці компоненти, узяті з погляду рівня їхнього конкретно-історичного розвитку.

Правова культура - складна ієрархічна система, у якій різні дослідники виділяють структури різного порядку. Які ж проблеми існують досі нерозв'язаними при дослідженні її структури? Проведений нами аналіз надає змогу виокремити такі: 1) проблеми структури архітектури правової культури, зокрема стан та розвиток феномену її подвоєння за рахунок існування в правовій системі складних елементів (наприклад, психолого-правового клімату колективу, правової активності особистості), оцінка з погляду правового прогресу, цільового стану правової культури; 2) виділення складних елементів вторинної структури правової архітектури правової культури; 3) облік цільових структурних зв'язків правової культури за різними типами правової поведінки (складні елементи вторинної структури): правова активність, правова індиферентність, правовий нігілізм та інші, які поєднують у собі не просто ті або інші відповідні типи правової поведінки та правової свідомості, а їхні рівневі правові стани, за зразками, наприклад, правових станів, що мають першоджерелами цикли соціальної активності правосвідомості та ін.; 4) проблема правовідносин, побудованих на їх протиріччі, або правовідносин сторін, що перебувають у єдності, елементів правової культури, які взаємно затверджують і заперечують один одного, тобто є зв'язками, протилежними зв'язкам узгодженої відповідності (останні становлять структурний аспект вивчення правової культури); 5) проблема формування логічної процедури завершення розгляду сутнісних системних зв'язків правової культури в контексті найважливіших їхніх різновидів: зв'язку погодженої відповідності та зв'язку суперечливості; 6) проблема визначення динамічних та активних потенції розвитку правової культури, що закладені в її сутності та є правопроцеуальними відбитками вимог матеріального способу виробництва; 7) проблема виявлення основних видів структурних протиріччя правової культури українського ринкового суспільства та шляхів її подолання; 8) проблема виявлення співвідношення загальносоціологічного критерію прогресу із критерієм у правовій сфері; 9) проблема обґрунтування положення про критерії правового

прогресу, що розуміються як ступені гарантування державою за допомогою правових засобів і механізмів природної свободи поведінки особистості; 10) проблема формування єдиного цілісного процесу природно-історичного розвитку суспільства та людини у контексті становлення загальнолюдських цінностей та ідеалів свободи; 11) проблема формування критеріїв правового розвитку (прогресу) окремих, відносно самостійних підсистем, елементів правової культури; 12) проблема визначення конкретно-історичного статусу правової культури; 13) проблема визначення правового стану та взаємозв'язку поступального розвитку суспільства та людини як першого критерію правового прогресу та правової культури; 14) проблема практичного застосування правової культури як інструмента «діагностики» стану правового життя суспільства як у цілому, так й в окремих його структурних підрозділах.

Ґрунтуючись на викладеному та пам'ятаючи, що всі дефініції мають неминучі недоліки, спробуємо сформулювати узагальнене визначення поняття «правової культури». Але спочатку висвітлимо то, як тлумачиться правова культура у сучасних новітніх працях, посібниках та підручниках з теорії держави та права. Так С.М. Тимченко, Р.А. Калюжний, Н.М. Пархоменко та С.М. Легуша ідентифікують правову культуру як форму прояву правосвідомості, яка охоплює матеріальну та духовну сферу буття суспільства, є структурою певної сукупності понять, за допомогою яких люди формують свій правовий досвід, це є багатоаспектне явище, сукупність правових знань, духовних цінностей, принципів, правової діяльності, правових звичаїв, а також як процес, спосіб, форма реалізації правових знань та переконань особи під час здійснення правової діяльності, як фактор правового регулювання, передумову духовного розвитку людини та суспільства загалом тощо [24, с.152]. М.В. Кравчук [7, с.194]. Ю.А. Ведерніков, В.С. Грекул [9, с.53], О.Ф. Скакун, М.К. Підберезький [25, с.205] під правовою культурою розуміють систему правових цінностей, що відповідають рівню досягнутого суспільством правового прогресу та відображають у правовій формі стан свободи, інші соціальні цінності, причому останні два автори визначають, залежно від носія правової культури, правову культуру суспільства, особистості, професійної групи. Автори підручника «Загальна теорія держави і права», за редакцією М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина, визначають правову культуру як якісний стан правового життя суспільства, який характеризується досягнутим рівнем розвитку правової системи – станом та рівнем правової свідомості, юридичної науки, системи законодавства, правозастосовної практики, законності і правопорядку, правової освіти, а також ступенем гарантованості основних прав і свобод людини [20, с.246], В.С. Нерсисянц під правовою культурою розуміє досягнений рівень розвитку у правовій (та державно-правовій) організації життя людей [3, с.272].

Таким чином, під правовою культурою розуміємо зумовлений соціально-економічним і духовно-політичним ладом якісний стан правового життя суспільства, що ідентифікується у досягнутому рівні розвитку юридичних актів та інших текстів правового характеру, рівні правової діяльності як форми прояву правової правосвідомості, яка має не кризові цикли соціальної активності, які формують систему правових демократичних цінностей, а також соціально захищений ступінь гарантованої державою свободи поведінки у єдності правової свободи та відповідальності держави перед суспільством за її захист. Про не-

від'ємну єдність правової свободи та культури як найактуальніший показник рівня правової істини у юридичній системі писали давно: «кожний крок вперед на шляху культури був кроком до свободи» (Г.В. Гегель), але можна впевнено сказати, що ступінь гарантованої державою свободи поведінки у будь-якому суспільстві є сутнісним показником рівня правової культурності юридичної системи.

Таким чином, наведений аналіз основних, наявних у методологічно-правовій іноземній літературі, підходів до розуміння правової культури, їх маргінальне відбиття в сучасній позитивній юриспруденції дозволяє виявити деяку логіку змісту та смислу у трактуваннях правової культури. Справа в тому, що аналіз правової культури потребує опису всього суспільства під певним кутом зору. На той час тут виникає небезпека ототожнення суспільства та правової культури, відповідно правової надбудови та правової культури (перший підхід). Прагнучи до подолання умовного ототожнення, багато авторів за основу культурологічно-правового аналізу суспільства починають брати ту або іншу сторону правової життєдіяльності: об'єктивовані її результати, тобто «опредмечену» правову діяльність, що відповідає тим або іншим вимогам (другий підхід); саму правову діяльність або окремі її сторони, способи, механізми (третій підхід); суспільна правосвідомість (четвертий підхід) - або, нарешті, самого правового суб'єкта, рівень його правового розвитку (п'ятий підхід). В українській правовій науці склались такі підходи до вивчення правової культури: 1) антропологічний; 2) соціологічний; 3) філософський; 4) синергетичний; 5) методологічно-правовий (методологія трансцендентального філософування). Подальше дослідження конкретно-історичної та сучасної специфіки структуро-системи української правової культури значно допомагатиме успішному виявленню її власної методологічної функції за відношенням до перехідних правотрансформацій в українському суспільстві, державотворенні та правовій науці в цілому тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Избранное (статьи, выступления известных советских деятелей) /Под ред. И.В. Абрамцева. –М.: Политиздат, 1987. –421 с.
2. Никитин Л.Н. Формообразующие факторы культуры XXI века // Интелект. Особистість. Цивілізація: Темат. збірник наук. праць. –Донецьк: Донецьк. держ. ун-т економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського, 2006. – Вип.4. –С.133-143.
3. Проблемы общей теории права и государства: Учебник /Под общ. ред. В.С. Нерсисянца. –М.: Норма, 2006. –814 с.
4. Дяченко М.В. Проблема успадкування в розвитку культури: Автореф. дис... докт. філос. наук /ХДУ. –Х., 1993. –457 с.
5. Пивоваров Ю., Фурсов А. Послесловие к «Циви-

лизму» В.С. Нерсисянца // Рубежи. –1996. –№ 4. –С.154-158.

6. Нерсисянц В.С. Цивилизм как русская идея // Там само. –С.129-153.

7. Кравчук М.В. Теорія держави і права: Проблеми теорії держави і права. –Тернопіль: Карт-бланш, 2002. –С.247.

8. Дмитрієнко Ю.М. Типологія методології дослідження української правосвідомості: стан, основа та перспектива // Интелект. Особистість. Цивілізація: Темат. збірник наук. праць.–Донецьк: Донецьк. держ. ун-т економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського, 2006. –Вип.4. –С.17-35.

9. Ведерніков Ю.А., Грекул В.С. Теорія держави та права. –Київ, 2005. –224 с.

10. Сальников В.П. Мысли вслух о правовой культуре. –М: Вектор, 1989. –234 с.

11. Злобин М.С. Ценностные аспекты культуры. –Пермь: Рабочий свет, 1990. –128 с.

12. Шишкин В.Д. Ценности общественно-экономической формации. –Новосибирск: Знание, 1987. –341 с.

13. Граніна А. Ф., Чхиквадзе В. М., Явич Л. С. Правовые аспекты культуры. –Казань: Нурфокс, 1991. –234 с.

14. Агеев Ю. И., Эглитис В. В. Творческие аспекты правовой жизнедеятельности общества. –Южно-Сахалинск: Заря, 1986. –124 с.

15. Ликас А. Л. Технологические модели правовой деятельности. –СПб.: Золотой Рог, 1993. –114 с.

16. Аграновской С. В., Зорченко Е. А., Кожевникова С. Н. Проблемы деятельности в правовом обществе. –Минск: Громада, 1996. –173 с.

17. Чесноков Д.И. Теория права и государства. –Астрахань: Вежа, 1995. –241 с.

18. Алексеев С. С. Социальная ценность права в советском обществе. –М.: Знание, 1971. –124 с.

19. Лукашева Е. А. Социалистическое правосознание и законность. –М: Политиздат, 1973. –231 с.

20. Загальна теорія держави і права /За ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина. –Харків: Право, 2002. –430 с.

21. Семитко А.П. Правовая культура социалистического общества: сущность, противоречия, прогресс. –Свердловск: ВУУ, 1997. –176 с.

22. Русинов Р.К. Культура и право. –М: Прогрес, 2004. –284 с.

23. Уледов А. К. Структура общественного сознания. –М: Знание, 1968. –248 с.

24. Тимченко С.М., Каложний Р.А., Пархоменко Н.М., Легуша С.М. Теорія держави та права. Посібник. –Київ: Паливода А.В., 2006. –174 с.

25. Скакун О.Ф., Подберезский Н.К. Теория права и государства. –Харьков, 1997. –496 с.

Надійшла до редколегії 19.08.2006

ДМИТРИЕНКО И.В. УКРАИНСКАЯ ПРАВОВАЯ КУЛЬТУРА: ПОНЯТИЕ, СОСТОЯНИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

Выполнен анализ разных подходов к определению правовой культуры как правовой категории, правового понятия и правового механизма в осуществлении прогрессивных правопреобразований.

DMITRIENKO I.V. UKRAINIAN LEGAL CULTURE: CONCEPT, CONDITION OF RESEARCH

The analysis of different approaches to definition of legal culture as legal category, legal concept and legal mechanism in realization progressive law transformations is executed.